

Володимир Резаненко, Петро Бондаревський,
Київський університет імені Бориса Грінченка
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

СУСПІЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯПОНЦЯ ЯК НОСІЯ ТРАДИЦІЙ ДАЛЕКОСХІДНОЇ КУЛЬТУРИ

За етикою конфуціянської моралі, пріоритетним в управлінні суспільством є морально-етичні норми поведінки людей. При цьому закони виконують лише допоміжну функцію. Отже, для вдосконалення суспільства необхідно суворо дотримуватись морально-етичних норм, основою яких, за конфуціанством, є минулий досвід мудрих правителів [1, с. 7].

Японський соціолог проф. Е.Хамагуті стосовно проблем дослідження системи організації японського суспільства висловлює думку, що трапляється, коли йдеться про спосіб життя японців, терміну "індивідуалізм" (個人主義) протиставляється термін "колективізм" (集團主義) з натяком на поняття "тоталітаризм" (全体主義), хоча два останніх не відповідають принципам соціального устрою Японії. Життя японського суспільства відбувається за принципом, який, на переконання Е. Хамагуті, слід було б назвати "колективізм співпрацівників" (協同団体主義). Отже, механічне перенесення на Японію того, що не відповідає концепції її суспільного устрою, не є науковим [4, с. 11].

Ми приєднуємось до цієї думки професора Хамагуті, адже за етикою конфуціянської моралі (倫理) японського суспільства стоїть проблема розуміння смислу між людських стосунків і, відповідно, суті духовного і фізичного єднання людей. Суб'єктом такої етики є не стільки окремих індивідів, скільки певна спільнота або суспільство в цілому. Саме тому її (етики) суть варто розкривати не на рівні і з позиції окремих індивідів (個体), а на рівні і з позиції їхніх взаємостосунків. Відтак без адекватного розуміння смислу вище згаданих понять неможливо досліджувати особливості буття традиційних суспільств Далекого Сходу і зокрема японського.

Звернення до аналізу східних типів суспільного устрою є ознакою часу. Духовне „паломництво до країн Сходу”, проголошене німецьким письменником Германом Гессе, у другій половині ХХ століття набуває характеру інтелектуального взаємообміну й уточнення дослідницьких позицій та теоретичних концептів. Сучасна наукова ситуація в цій галузі характеризується обопільною активністю західних і східних науковців. Не тільки європейці та американці прискіпливо вивчають Схід; на самому Сході виникла генерація дослідників, які з урахуванням здобутків західної соціології роблять спроби створити теоретичні моделі своїх суспільств.

У центрі уваги авторів цієї статті - особливості японської соціологічної парадигми, яка подається проф. Е.Хамагуті через запропоновані ним базові поняття нової соціологічної концепції. Отже, в статті через призму нової теоретичної моделі аналізу структури японського суспільства показано особливості процесу соціалізації індивіда в японському суспільстві в контексті міжособистісних

зв'язків, сукупність яких Е. Хамагуті називає „контекстуалізмом”.

Як згадувалося вище, аналіз особистості японського типу передусім пов'язаний з аналізом теоретичної моделі японського суспільства, яке, за визначенням Е.Хамагуті, являється контекстуальним. У класичній європейській соціології японський спосіб суспільної організації протиставляється західному (індивідуалістському) і позиціонується як *колективістський*.

Спеціаліст у галузі організаційної поведінки Стівен Роббінс пропонує такі тлумачення індивідуалізму та колективізму: „Колективізм – це характерний елемент національної культури, що зумовлює існування щільного суспільного каркасу, в якому одні індивіди покладаються на те, що інші, включені в одну з ними групу, турбуватимуться про них і захистять їхні інтереси. Індивідуалізм – це характерний елемент національної культури, що передбачає вільний упорядкований соціальний каркас, в якому люди зосереджені на турботі тільки про себе та про власну родину” [7, с. 75]. Отже, поняття *колективізм* означає пріоритет колективних цінностей для *індивіда* (складової частини будь-якого суспільства). Антонімом до *колективізму* тут виступає *індивідуалізм* – тип суспільної організації, який постулює індивідуальну особливість людини як найбільшу суспільну цінність і є характерним саме для європейських та північноамериканських країн. Цей підхід до створення міжкультурної соціологічної парадигми був узагальнений Телкотом Парсонсом [6, с. 38] і став базовим для інтерпретації як феноменів японського суспільства, так і для всього східного світу. Натомість у японській соціології виникають протилежні течії, що було підкреслено появою багатьох праць європейських та американських вчених, присвячених феномену японського суспільства, та праць, що описували кризу сучасного європейського та американського суспільств, пов'язану саме з так званою *гіперіндивідуалізацією* [3, с. 275].

На противагу цьому японські дослідники подають свої інтерпретації типів суспільної організації (не як *колективізм* – феномен протиставлення *індивідуалізму* Заходу, а як контекстуалізм, тобто принципово інша форма організації суспільства). Наприклад, у контексті цього питання дослідник Такіе Сутіяма Лебра [5, с. 45] визначає п'ять рис японської свідомості, які, на нашу думку, можна вважати головними чинниками розбудови суспільства контекстуального типу:

- *відчуття приналежності* до: товариства, групи, колективу, спільноти, країни-батьківщини тощо);

- *культура соціальної емпатії* – на першому місці для японця стоїть толерантне ставлення до потреб партнера. Свої внутрішні інтенції японці підпорядковують інтенціям того, з ким вони спілкуються (поводячись за принципом: "я" – твоє "ти", "ти" – моє "я");

- *відчуття вдячності* "добродійному" оточенню (батькам, старшим братам, вчителів, керівникам, імператорові) – так званий вертикальний характер стосунків;

- *соціальна позиція* – об'єднання усіх владною вертикаллю, завдяки якій кожен чітко усвідомлює, своє місце і свої права та обов'язки;

- *зобов'язання* – перед оточенням.

Дослідник Такео Дої демонструє схожий підхід. Центральним поняттям у

нього виступає *амае* – залежність індивіда від доброзичливості інших, що, до речі, має пряме відношення до емоційності японця. Суть поняття *амае* корелює з тим, що Лебра назвав *соціальною емпатією* або *залежністю*. Саме навколо цих термінів і формуються подальші японські теоретичні парадигми сучасних соціологічних розвідок. Разом із цим значно виділяються апологетичні течії. Юдай Айда публікує працю „Структура свідомості японців”, в якій порівнює свою країну з іншими, критично ставлячись до так званої „запозиченої демократії”. Соціолог переконливо доводить, що багато соціальних інститутів та форм взаємодії членів японського суспільства не були механічно перенесені в японське життя з європейського, а існували вже давно у своєрідних формах, подекуди навіть розвиненіших, що дозволило Японії так швидко реконструюватися після Другої світової війни (мається на увазі „японське економічне диво”).

Значний вплив на формування традиційних суспільств Далекого Сходу, зокрема японського, справило вчення Конфуція про побудову держави. Сім'я у Конфуція розглядалася як мікро модель держави. Конфуціанство визнавало модель державності з ієрархією, подібною до сімейної: батько – сини, імператор – піддані [2, с. 174–175].

Соціолог Френсіс Фукуяма вважає, що азійський „м'який” авторитаризм поєднує порівняно вільний ринок із порівняно сильною політичною владою, ставлячи груповий консенсус вище за індивідуальні права. А причина у тому, що в традиційних азійських культурах політична влада спирається не стільки на легітимність побудови соціальних інститутів, скільки на морально-етичний чинник, що забезпечує взаємозв'язок основних соціальних структур, центральне місце в яких посідає сім'я як першооснова суспільства китайського типу, далі рід – це сім'я сімей, а китайська імперія – це сім'я усіх китайців [2, с. 174–175]. Тобто державний устрій формується по висхідній, а не низхідній (як у політичній думці Заходу). Протягом двох поколінь (після Другої світової війни) Японія довела дієвість конфуціянських ідей в розбудові демократії.

Але нові дієві принципи організації та управління японським суспільством, на нашу думку, проаналізовані й описані професором Е. Хамагуті та його колегами [4, с. 11]. Він стверджує, що західне поняття „індивідуалізм” ніяк не вписується в модель суспільства японського типу, оскільки цьому поняттю протиставляється *колективізм*, а термін, який би характеризував японське суспільство і не мав би відношення до *індивідуалізму*, в західній соціології відсутній. А відсутність схожості між японцем і західним індивідом не позбавляє першого можливості бути особистістю, яка живе і діє у *контексті* взаємин з іншими особистостями, що складають певну спільноту. Суть такого *контекстуалізму* полягає в тому, що японець орієнтується не на якусь ідеальну модель зв'язків та шаблонів суспільної взаємодії, створених у процесі соціалізації, а на рефлексію партнера, на його дії та вчинки й відповідні рефлексивні реакції на поведінку партнера. Наявність таких зв'язків з усіма партнерами створює так званий *контекст*, в якому людина актуалізується як особистість. За процесом формування *контексту* є стійкою структурою, яка автоматично формує ролі та статусні стосунки між індивідами, що входять до нього. Буття такої людини є сукупністю зв'язків, які утворюють *контекст*; особистість, котра перебуває у цьому

способі суспільної організації, Е.Хамагуті називає *контекстуалом* [4, с. 9]. Контекстуал перебуває у стані стовідсоткової довіри з боку колективу, адже колектив (як його *контекст*) не може від нього вимагати неможливого. Таким чином, японець перебуває у постійному пошуку підтвердження самоідентифікації у рефлексії комуніканта і, відповідно, уточнює свою статусно-рольову позицію в групі. Діяльність комунікантів (контекстуалів) за такою моделлю характеризується постійним прагненням гармонізації взаємостосунків, що дозволяє уникати конфліктів та напруги, пов'язаних із неузгодженістю ролей та статусів індивідів, розподілом благ тощо.

Отже, як можна бачити, *контекстуалізм* та *колективізм* не мають нічого спільного а ні по суті, а ні по формі. У наведеному вище формулюванні Стівена Роббінса, колективізм передбачає турботу та захист одних членів групи з боку інших. Таке визначення є антонімічним *контекстуалізму*, за яким члени групи, що отримали меншу кількість благ, можуть розраховувати на лояльність членів групи, що обіймають вищий статус. Індивідуалізм у такій системі постає як плекання власних інтересів при відсутності будь-якого лояльного ставлення до тих індивідів, які отримують меншу кількість благ. Отже, комунікаційний процес в дихотомії *індивідуалізм-колективізм* у певній структурі взаємостосунків формується за принципом цінності індивідуального блага, а різняться вони лише за ступенем лояльності індивідів, які, маючи більшу кількість благ, можуть (за особистим бажанням) добровільно перерозподіляти їх між менш успішними членами групи.

Що до комунікації в середині *контексту*, то вона обумовлена тим, що Олівін Тоффлер у праці „Третя хвиля” називає головною потребою для людини: потреба у спільності, структурній визначеності й індивідуальній значущості в структурі [3, с. 275]. Відтак саме *контекстуалізм* забезпечує задоволення цієї потреби, бо його виникнення та розвиток є результатом диференціації кожного в групі за статусом та роллю, що забезпечує відсутність статусно-рольової неузгодженості, форм та моделей комунікації між індивідами різних статусів. Кожен індивід у контексті займає диференційовану позицію, тому його індивідуальні якості та ролі проявляються якнайяскравіше у тих формах, які цілком сприймаються та забезпечують максимальну реалізацію індивідуального, а точніше, форм його оцінки та правильної інтерпретації групою. Саме тому Е. Хамагуті наголошує на тому, що японці є індивідуалами більше за індивідуалів західно-європейського та американського типів [4, с. 29–30].

Таким чином, для японці втрата *контексту* постає як втрата дзеркала, в якому відбивається його особистість. Контекстів існує багато, при чому індивід перебуває в контексті, створеному з іншими, які з ним поруч. Тобто кожна людина є носієм властивого лише їй *контексту* (контекстів). Таким чином, можна сказати, що особистість японського типу є результатом формування *контексту* через зв'язки з індивідами, з якими відбувається контакт. Відповідно, коли контекст сформовано, японець ідентифікує себе в суспільстві через цей контекст, а точніше, ту роль та статус, які він має у цьому контексті. Його індивідуальність проявляється саме через чітко визначені статусно-рольові координати – його місце та особливі функції в колективі, які вирізняють його з-поміж інших у кон-

тексті.

Одній стороні цієї проблеми присвячена праця англійського психолога Роберта Крістофера „Японська свідомість”. В ній увагу привертає такий слушний приклад. Крістофер під час розмов з японцем ставить йому питання: „Якщо б на цю тему Вам довелося говорити зі співвітчизником, чи змінився б характер розмови?” „Звісно – відповів японець – Коли ми спілкуємося з європейцями, доводиться переключати мозок на європейський кшталт”.

Отже, саме цей акцент у дослідженні складових японського суспільства дає можливість визначити специфіку формування такого продуктивного типу суспільної організації, як *контекстуалізм*, та порівняти результати з аналогічним процесом у суспільствах євро-американського типу, де домінуючим є індивідуалізм (як базова модель суспільного устрою) і протиставлення людини суспільству. При цьому тип зв'язків, які встановлюються між індивідами, що контактують, формується через орієнтацію на модель чи рольовий стереотип, який може бути різним у різних індивідів (можливо, релігія – Ісус як прототип загального та єдиного ідеалу – є причиною відмінностей у формуванні особистості у європейця та японця). Кінцева мета – побудова нової парадигми соціологічного знання, яка враховуватиме теоретичний базис європейських неокласиків та новітні продуктивні теоретичні концепції японської соціології.

Список використаної літератури:

1. Конфуцианство в Китає / [Карапетянц А., М., Завадская Е. В., Синицін Е., П. и др.]; за ред. Л. П. Делюсина. – М.: "Наука", Главная редакция вост. литерат., 1982. – 264 с.
2. Переломов Л., С. Конфуций (Дунь юй) / Переломов Л. С. – М., 2000. – 590 с.
3. Тоффлер О. Третя хвиля // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – 384 с.
4. Що таке японська модель: переваги та вади в добу глобалізації / [Резаненко В. Ф., Гостік М., Коваленко О. та ін.]; пер. з япон.; за ред. В. Ф. Резаненка. – К, 2003. – 135 с.
5. Lebra T.S. Japanese patterns of behavior. – Honolulu, 1982. – 316 с.
6. Parsons T. The Social System. – N.Y.: Glencoe, Ill., Free Press, 1964. – 575 с.
7. Robbins S. Organizational Behavior: Concepts, Controversies, and Applications. – USA, 1993. – 752 с.

Антон Антоненко,
Національний університет
«Киево-Могилянська академія»

КОНТЕКСТУАЛІЗМ У ПОЛІТИЧНІЙ ТА СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДАЛЕКОСХІДНОЇ МОДЕЛІ (НА ПРИКЛАДІ ЯПОНІЇ)

Вступ

В сьогодишньому світі все більше говорять про глобалізацію як один з основних напрямків сучасного і майбутнього розвитку. Це поняття стало настільки вживаним, що його зміст вважається зрозумілим. Втім, згадаємо, що глобалі-